

1. Lucia på Skansen.

1.

Lussi.

*Freyja á mörg nöfn; en sú er sök
til þess, at hon gaf sér ýmis heiti, er hon
fór með okunnum þjóðum at leita Óðs.*

GYLFAGINNING 36.¹

Senare tiders naturforskning har fäst uppmärksamhet vid ett egendomligt naturdrag, hvilket af zoologerna hänförs under benämningen »skyddande likhet», och som består däri, att med undergång hotade arter ikläda sig i deras närhet förekommande, mer gynnade arters yttre utseende: en maskering, hvarigenom de lyckas så att säga öfverlefva sig själfva. Äfven å etnologiens verksamhetsfält anträffas en dylik företeelse, hvilken, ehuru där föga uppmärksammad, helt visst på sitt håll spelar en ej mindre rol än hennes antydda naturmotsvarighet gör inom djurriket. Den »skyddande likheten» uppenbarar sig för etnologen eller folkloristen däri, att sägner, sånger, seder och bruk, hvilka till sitt verkliga väsen, sin egentliga innebörd tillhöra förgångna odlingsskeden, genom att tillägna sig skenet af en med nyare tids uppfattning förenlig ande-

¹ *Edda Snorra Sturlusonar.* Þ. JÓNSSON gaf út. Kaupmannahöfn 1875. S. 39.

mening på detta sätt föra en oantastad fortvaro eller åtminstone undgå tillintetgörelse. Denna företeelse kan med ganska stor lätthet påvisas icke allenast flerstädes inom det hvardagliga lifvet, utan ock inom hvarje mer utvecklad religionsform och följaktligen äfven inom kristendomen.

Hvad särskildt beträffar de germanska folken, sågs böjelsen att vid nämnda trosläras införande mer eller mindre omedvetet omhölja det gamla i ny dräkt och på en gång så att säga dyrka forna och nya gudar af de kristna prästerna med en förvånande fördragsamhet. Ja, det lägre prästerskapet hade till och med mången gång svårt nog att frigöra sig själf från fädernas tro, och man vet, att på 700-talet funnos i Tyskland präster, hvilka samtidigt offrade åt Donar och döpte i Jesu namn.¹ Hvad åter det högre andliga ståndet beträffar, så ingick det i dettas plan att icke för brådstört bryta med de hedniska sedvänjorna. Så t. ex. förordnar ett påbud af Gregorius den store rörande angelsachsarne, att de hedniska högtiderna böra endast småningom förvandlas till kristna, och att man i många stycken bör efterlikna dem.²

Likasom den helige Barbatús omgöt longobardernas gyllene ormbeläte till ett kärl för nattvardens sakrament, sökte de andlige sålunda mer att småningom omdana än på en gång tillintetgöra hedendomen. De hedniska gudomligheterna omformade de till kristna helgon, de hedniska högtiderna till kristna helger, eller läto de kanske till och med någon gång nöja sig med att helt enkelt åsätta dem en kristen hallstämpel genom att utan vidare gifva dem ett nytt namn. Särskildt skulle bland de vid tidskiften och viktigare märkesdagar i vår kalender införda helgonen en närmare undersökning helt visst vida oftare, än mången anar, uppdaga en hednisk gudomlighet under helgondräkten. Vi ämna i det följande söka påvisa ett exempel ibland de många, som mer eller mindre påtagligt intyga detta.

¹ V. RYDBERG: *Medeltidens magi*. Stockholm 1865. S. 101, 102.

² V. RYDBERG: *auf. arb.* S. 101, 102.

Åtminstone alt sedan 700- eller 800-talet bär den 13 december namn efter den heliga Lucia,¹ och detta namn kvarstår såsom ett arf från medeltiden äfven i vår almanacka. För öfrigt anträffas namnet Lucia för nämnda dag ännu i så väl germanska som romanska kalendrar, och helgonet själf är fortfarande i de romersk-katolska länderna föremål för ifrig dyrkan.

Om Lucia förmåler legenden, att hon, emedan hon skänkt sin hemgift åt de fattiga, af sin egen blifvande brudgum angifvits såsom kristen för den romerske prefekten, hvilken namn skall hafva varit Paschasius. Denne sökte då tvinga henne att afsvärja sin tro, i det han hotade föra henne till ett skököhus, men när han genom ett underverk hindrades att bringa denna sin afsikt till verkställighet, lät han sätta »brinnande furubloss» omkring henne. Då emellertid genom en högre makts tillskyndelse icke håller dessa skadade den anklagade, blef hon af bödeln med svärd genomborrad och sålunda aflifvad. Detta skall hafva timat i Syrakusa den 13 december 304 eller något annat år i början af det fjärde århundradet. Äfven en annan saga om Lucias martyrskap är dock till finnandes, nämligen den, att hon själf stuckit ut sina ovanligt vackra ögon och låtit bära dem till en ung man, hvilken lidelse hon härigenom velat afvärja. Vid förrättandet af sin andakt skall hon sedan af Gud hafva erhållit nya ögon, ännu skönare än de förra varit.²

Denna senare berättelse, hvilken tyckes ega mer mytisk anstrykning än den föregående, anses vanligen vara anledningen till att den bildande konsten framställer Lucia bärande sina ögon på ett fat och har anförts såsom skäl för de troende att i henne se så väl den lekamliga³ som den andliga synens meddelerska och helbregda-

¹ Enligt Karl den stores *Calendarium*, anfördt i E. SCHNIPPEL: *Ueber einen merkwürdigen Runenkalender des Grossherzoglichen Museums zu Oldenburg*, sid. 90, i *Bericht über die Thätigkeit des Oldenburger Landesvereins für Altertums-kunde*. H. IV. Oldenburg 1883.

² *Förklaring öfver Almanackan och Calendern*. Stockholm 1820. S. 89. — *Nordisk Familjebok. Konversationslexikon och realencyklopedi*. B. 10. Stockholm 1886. S. 167. — M. fl.

³ Jfr J. TUCHMANN i *Mélusine*. D. VIII. Paris 1897. Sp. 195.

De offergärder, som bringas Lucia, äro af röd färg.

görerska. Emellertid torde hvad som är orsak och hvad som är följd här af många skäl kunna sättas i fråga. Lucia betraktas också såsom ljuset personliggjordt — Lucia är bildadt af det latinska ordet *lux*, som betyder ljus, belysning, sken — och kan äfven af denna anledning af mytbildningen hafva satts i förbindelse med människans förmåga att förnimma ljuset. Såsom dettas och den saliggörande kunskapens — det himmelska ljusets — bringerska afbildas helgonet med en brinnande lampa i handen.

Onekligen finner man i sist berörda uppfattning ett äfven inre sammanhang mellan vår under årets mörkaste tid firade luciafest och det från historisk synpunkt sedt högst obestämbara helgonet, men något rätt innerligt samband dem emellan lär dock näppeligen från någon af anförda sagor kunna omedelbart framletas.

För vårt ämne mer upplysande torde däremot ett par »legender» från vårt eget land vara.

Den ena af dessa sägner, antecknad från Ångermanland, är af följande märkliga innehåll. »Adam hade före Eva en hustru vid namn Lucia. Denna misshagade honom emellertid på något sätt, hvarför äktenskapet upplöstes och hon och hennes afkomma af Gud dömdes att blifva osynliga¹. Då det i bibeln omtalas, att Kain for till främmande land och tog sig hustru, så var det hos detta släkte; och från hans efterkommande, som bo fyra alnar under jorden, skola vättnarne leda sitt upphof.»² Det är att märka, att vättnarne i samma landsdel likasom äfven i andra svenska orter sägas tillhöra Lucifers släkte,³ hvadan en sammanställning af Lucia och Lucifer tydligen egt rum. Här må ock påpekas, att i Beovulfsången, således redan

¹ Enligt en norrländsk anteckning, som vi påträffat, blefvo Lucias barn med Adam, vitrorna, dömda till osynlighet, därför att deras moder blygdes för sitt moderskap. Hon ville altså behålla sitt jungfruliga anseende och fick behålla det.

² J. NORDLANDER: *Om trolldom, vidskepelse och vantro hos allmogen i Norrland*, sid. 139, 140, i *Svenska fornminnesföreningens tidskrift*. H. 11. Stockholm 1879.

³ J. NORDLANDER: *anf. upps.* S. 139. — Jämför C. LINNÆI *Öländska och Gothländska Resa Åhr 1741*. Stockholm 1745. S. 312. — O. HERMELIN: *Vidskepelse och öfvertro bland svensk allmoge*, sid. 37, 38, 728 i *Förr och Nu*. B. 3. Stockholm 1872. — J. P. WALLENSTEEN: *Vidskepelser, vantro och huskurer i Danderyd och Lidingö i slutet af 1700-talet*. Stockholm 1899. S. 4. — M. fl.

i slutet af första årtusendet af vår tidräkning, Kain uppgifves vara alla alfers och jättars fader.¹ Äfven den förste åkermannen, som ock var den förste brodermördaren, har således i likhet med Lucifer och Adam stälts vid sidan af de underjordiskas moder.² Vidare må i detta sammanhang läsarens uppmärksamhet fästas därvid, att Dante i sin gudomliga komedi³ låter Lucia i högsta empyrén innehafva plats midt emot Adam och altså på sätt och vis efterträda Eva, hvilken den anförda svenska sägnen däremot låter henne hafva företrädt. Onekligen kan härför anföras den katolsk-kyrkliga förklaringen, att liksom Eva bragte mänskligheten den fördärfbringande, bringar Lucia den saliggörande kunskapen, men saken är icke dess mindre i hög grad beaktansvärd, så mycket mer som däraf framgår, hvilket högt anseende man på 1200- eller 1300-talet tillade Lucia, nämligen — om man bortser från den heliga jungfrun själf jämte dennas moder — den främsta platsen bland de kvinliga helgonens skara.

Den andra ofvan antydd svenska sägnen, hvilken finnes antecknad från Värmland, förmäler, att under en svår hungersnöd långt till baka i tiden en kvinna — eller om det nu var en gudinna — vid namn Lucia uppenbarat sig i ljusgestalt å ett skepp på Vänern. Med detta, hvilket var lastadt med fläskmat och öl, skall hon hafva färdats från strand till strand för att utdela sina håfvor åt de behöfvande, och är det till hennes åminnelse och ära, som sedan lussifesten med sin rikliga förplägning uppstått.⁴ Äfven denna saga har sannolikt ett lika så fornartadt kynne som den förut anförda, men då hon ej tyckes göra anspråk på att afse *helgonet* Lucia, vilja vi tills vidare endast hafva henne här omtalad för att längre fram därtill återkomma.

En urartad sägen, äfven den från Värmland, hvilken emellertid just genom sin urartning intygar den sist anförda sagans åldrighet,

¹ *Beovulf*. Sång 1.

² I Ångermanland omtalas t. o. m. en jättinna vid namn Lucia. J. NORDLANDER: *Mytiska sägner från Norrland*, sid. 176, i *Svenska fornminnesföreningens tidskrift*. H. 14. Stockholm 1882.

³ Afdelningen *Paradiset*. Sång 32.

⁴ N. P. ÖDMAN: *Hemma och Borta*. Stockholm 1896. S. 4.

må af denna anledning här slutligen inrymmas. Denna förtäljer, att under en hungersnöd en rik spanior vid namn Lucien kommit till Sverige med en skeppslast spannmål, och att det är till minne af honom, som luciadagen firas.¹ Det tyckes förtjäna beaktande, att här i stället för den kvinliga en åtminstone namnbefryndad manlig skepnad möter oss.

Gå vi till vår almanackas föregångare, runstafvarna, finna vi den 13 december alltid utmärkt med från vanliga dagar särskiljande, ehuru å olika stafvar växlande tecken: en sax, ett brinnande ljus, ett bloss eller en pärtä, en eld, en bröstbild af en kvinna, ett kors och en palmkvist, ett hjul eller en solskifva, ett tjur- eller kohufvud, en tjur- eller kofot.² Tills vidare uppskjutande alla försök att tyda flertalet af dessa teckens innebörd, vilja vi dock genast nämna, att korset och palmkvisten visa sig vara af otvetydigt kristet ursprung; att ljuset likasom väl äfven blosset och bålet närmast torde hän-syfta på helgonets namn Lucia och de senare också på hennes martyrskap; samt slutligen, att kvinnobilden väl påtagligen är ämnad att föreställa nämnda blodsvitne, äfven om ingen ting synes hindra att däri se bilden af hvilken kvinna som helst, vore det ock en hednisk gudinna. Omöjligt synes för öfrigt ingalunda vara, att äfven flere bland de nämnda kristna sinnebilderna i själfva verket äro ombildade ställföreträdare för sådana af hedniskt kynne. Till och med korset och palmen hafva visat sig lämpliga för detta syfte.

Att luciadagen, allmännast kallad lusse- eller lussidagen, sedan långt till baka i tiden varit för det svenska folket mycket märklig, bevisa utom tecknen på runstafvarna äfven de för denna dag egendomliga bruk, som flerstädes intill senare tid bestått. Visserligen äro dessa nu i de flesta orter nära nog utplånade till och med ur folkminnet och i andra alldeles ospårbara, men äfven i dessa senare landsdelar kvarstå dock ofta ett och annat enstaka

¹ Meddeladt af riksdagsmannen JAN MAGNUSSON å Granbäckstorp.

Enligt nämde sagesman förklaras ock lussifrandet i Värmland så, att det sker till äminnelse däraf, att »en mycket elak förnäm fru dött just den natten».

² P. J. LINDAL: *Våra förfäders märkedagar*, sid. 107, i *Hemvännen* 1882. Stockholm 1882. — E. SCHNIPPEL: *anf. upps.* S. 106. — M. fl.

drag eller åtminstone talesätt, som tyckas antyda, att lussifirandet äfven där en gång varit rådande. De landskap, hvarest denna högtid bäst och längst bevarats, och där, hvad beträffar vårt land, dithörande seder kanske äfven i alla tider mest iakttagits, synas vara Värmland, Dalsland, Västergötland och Småland samt därnäst, så vidt oss är bekant, Halland, Bohuslän och Östergötland och bilda altså ett sammanhängande område. I några delar af Norge hafva ock flere högst ålderdomliga bruk för denna dag bibehållit sig, och äfven i Finland har dagen firats. Dess utom anträffas Lucia (Frau Lutz) i Bayern och de tyska delarna af Böhmen, äfven där iförd hvit dräkt och uppträdande på luciadagen.¹ I andra delar af Tyskland motsvaras hon af de på trettondagen eller under julen sig uppenbarande Berchta (namnet, besläktadt med svenska ordet hjärt, betyder likasom Lucia: den skinande, den hvita), Frau Holle m. fl. i skilda orter olika benämnda gudinnegestalter, och altså äfven af den af ett romantiskt skimmer omväfda hvita frun (die weisse Frau), som äfven heter Berta, den skinande, den hvita, och från hvilken anmoder flere furstesläkter enligt sägnen leda sin härkomst.² Den julianska kejsarätten i Rom ansåg sig på samma sätt härstamma från Venus.

Sammanfogas de i Norden bevarade lämningarna af den gamla lussihelgen till ett helt, ter detta följande drag.

Till lussi skulle efter häfdvunnen sed all trösk vara undan-gjord,³ och det samma gälde äfven all mäld samt spånaden för året, hvilket sistnämnda förhållande den å runstafven ristade saxen närmast torde antyda.⁴ Denna dag ansågs nämligen, på samma gång

¹ J. GRIMM: *Deutsche mythologie*. 3 aufl. Göttingen 1854. S. 1212. — J. N. SEPP: *Die Religion der alten Deutschen*. München 1890. S. 354.

² Se J. GRIMM: *anf. arb.* S. 257.

³ B. OLSEN: *Stedsevarande kalendere i Lunds kulturhistoriske museum*, sid. 103, i *Kulturhistoriska meddelanden* 1894. Lund 1894.

⁴ Jfr G. O. HYLÉN-CAVALLIUS: *Wärend och Wirdarne*. Stockholm 1864, 1868. D. 1. S. 186.

Hvad beträffar förbudet att spinna på luciadagen, anträffas detta så väl i Sverige som i Österrike. Se A. KULLANDER: *Det forna skogbyggarelivet i Edsve-*

han ursprungligen var en fest för helt afslutadt arbete med åkerns äring, såsom en inledning till julen,¹ och under jultiden fick på inga villkor något slags *kringgärning* ega rum. På de frisiska öarna anfördes fordom det skäl, att vid julen själfva tidens hjul stod still, och man undanläste före »den långa natten», hvilken där förlades till den 21 december, omsorgsfullt alla redskap, som voro förbundna med något slags kringgående rörelse.² I Sverge förekommer den tron flerstädes, att under jul och äfven midsommar vid en viss tidpunkt solen stannar, och all lagbunden verksamhet inom naturen för några ögonblick upphör.³ Denna tidpunkt kallas *solhvarfvet* eller *stabraket*, och har man då något för händer, misslyckas detta, synnerligast om det är förbundet med kringgärning, hvilket verksamhetsätt man särskildt synes hafva tillagt naturens personliggjorda alstringskrafter och dessas herskare. Det var otvifvelaktigt också under denna stund, då ej endast alla människors kvarnar utan äfven själfva världskvarnen stannade, som de underbara tilldragelser, hvilka folktron tillägger nämnda årshögtider, egentligen timade, nämligen att vattnet i källorna byttes i vin, att framtidens slöja lyftes, att helgrinden öppnades för att utsläppa de hädangångna, o. s. v.

Lussidagen ansågs såsom årets kortaste dag och var altså enligt folkföreställningen en solhvarfs- eller stabrakstidpunkt. En sägen förtäljer, att kon under den förutgående natten biter tre gånger i bås balken af hunger, och en annan saga måler, att djuren den tid de kunde tala därom fält följande utlåtanden. »Lussinatt är svåra lång», började kon. »Hon är som två», inföll väduren. »Fördömdt att hon fins», sade geten. Från Nordtyskland finnes antecknad den

dens skogstrakter. Stockholm 1896. (= *Bidrag till kännedom om de svenska landsmålen*. XI, 10.) S. 21. — E. H. MEYER: *Deutsche Volkskunde*. Strassburg 1898. S. 252.

¹ J. SUNDBLAD: *Gammaldags bruk. Kulturbilder från Westergötland*. Göteborg 1881. S. 128.

² C. JENSEN: *Die Nordfriesischen Inseln*. Hamburg 1891. S. 376.

³ G. O. HYLÉN-CAVALLIUS: *anf. arb.* D. 2. Tillägget sid. XVI. — R. DYBECK: *Runa* 1844. Stockholm 1844—1845. S. 117. — M. fl.

möjligen sinnebildliga sägnen, att tuppen denna natt ramlar från sin vagel.¹

Det förhållande, som blef en följd af den julianska kalenderns felaktighet, att ungefär vid reformationstiden lussinatt inträffade vid vintersolståndet — ja vid den gregorianska kalenderns införande i Sverge till och med ett par dagar senare än detta — har sålunda ännu efter tidräkningens ändrande bibehållit sig orubbadt i folkets föreställning. Emellertid vore lätt förklarligt, om denna åsikt skulle befinnas ega till och med århundraden äldre anor. De gamla tidernas tidmätare voro ganska bristfälliga, och särskildt torde detta varit fallet, när bestämningen gälde en så mörk och mulen årstid som den här åsyftade. Då man känner, hvilken förvirring var rådande till och med inom den romerska årsräkningen ända till dess Julius Cæsar år 45 f. K. införde den egyptiska, må man ej förvånas, om brister äfven vidlådit den nordiska. Också finner man, att i detta hänseende ännu långt fram i tiden en förbistring rådt. Sålunda sätter en almanacka af år 1567² vintersolståndet till den 11 december (!), under det en dylik af 1665³ riktigare förlägger det till den 13 december. I en 1683 utkommen, men redan 40 år dessförinnan efter utländsk förebild (J. Coleri *Calendarium perpetuum oeconomicum*. Wittenberg 1613) utarbetad hjälpreda för landtbefolkningen förläggas vintersolståndet än till den 11 eller 12 december, än till »några Dagar för Luciae Fäst», men såsom den förherskande meningen framgår, att det inträffar vid Lucia.⁴ Att luciadagen redan under medeltiden betraktats såsom vintersolståndsdagen, bekräftas ock af tysk sagesman.⁵

Det är också såsom sådan och altså i själfva verket äfven såsom dag för det naturliga årsskiftet, som luciadagen å några run-

¹ E. SCHNIPPEL: anf. upps. S. 90. — Jfr författarens uppsats *Brödets helgd hos svenskarne*, sid. 27, i *Samfundet för Nordiska museets främjande 1893 och 1894*. Meddelanden, utgifna af A. HAZELIUS. Stockholm 1895.

² *Then Svenska Psalmboken förbättrat o. s. v.* Tryckt i Stockholm aff Amund Laurentzson A. D. 1567.

³ *Then Svenska Psalmboken*. Tryckt hos Ignatius Meurer. Stockholm 1665.

⁴ M. Joh. Coleri *Oeconomia, Thet är, Hushäldz Undervijsning, För 40. år sedan Försvänskat af Isaaco Erics*. Stockholm 1683. S. 370 o. f.

⁵ W. MANNHARDT: *Wald- und Feldkulte*. Berlin 1875, 1877. D. 2. S. 186.

stafvar betecknas med ett hjul eller en solskifva. Äfven saxen å en del runstafvar har förklarats hafva denna betydelse, »at långa nätterne blifwa nu afklipte»,¹ men då ingen »afklippning», utan endast en helt småningom fortskridande ändring inträder, synes denna tydning tämligen oantaglig. Däremot skulle man möjligen kunna drista tänka sig, att likasom världsmalaren, Mundilföre, då för en kort tid hvilar från sin verksamhet, tills han begynner det nya årets mäld, äfven en gudinna tänkts samtidigt hvila sig från sin kringgärning, spånaden, och afklipt det förgångna årets tråd för att inom kort börja det nyas. Likasom alfherškaren, hvad namn man än må hafva tilldelat honom, var malaren framför andra gudomligheter,² var alfherškarinnan spinnerskan framför andra, och stjärnbilden Orions bälte kallas än så väl i Sverge som Danmark Fröjas eller Friggs eller ock med kristen ombildning vår frus eller jungfru Marias spånten.³ För öfrigt synes äfven saxen, som i äldre tider hade knifform (jämför Hekate), hafva varit ett bland den nordiska vanagudinnans utmärkelsetecken, ehuru den samma sedan jämte sländan öfvergick i den från lifs- och dödsgudinnan framgångna tre-enigheten ödesgudinnornas händer.

Antydningar saknas icke, att julen, det vill säga den gamla nyårsfesten, i forna dagar ingått med luciadagen. Sålunda uppgifver prosten Trogill Arnkiel i Åbenrå, att en de hedniska nordboarnes årsofferhögtid inträffade Lucias dag och hölls under sju dagar till gudinnan Fröjas ära. Denna fest kallades »Juel» af solens hjul, hvilket ansågs vid den tiden hålla sitt så kallade stillestånd (»ihren so genandten Stillstand»), och var denna helg deras nyårsfest.⁴ Men äfven en vida äldre sagesman, nämligen Snorre Sturlasson, bestyrker det samma, då han förtäljer, att Håkan gode omkring medlet af 900-talet i Norge utfärdade den lagen, att man

¹ Kort och Tydelig Underwisning. Huru man skal forstå och bruka Runstafuen. Upsala 1743.

² Jfr V. RYDBERG: *Undersökningar i germanisk mythologi*. Göteborg 1886, 1889. D. 2. S. 36. Världskvarnens herskare hette eljest i Norden Frode, det är Frö.

³ G. O. HYLÉN-CAVALLIUS: *anf. arb.* D. 1. S. 237. — J. GRIMM: *anf. arb.* S. 279, 280. — M. fl.

⁴ TROGILLUS ARNKIEL: *Cimbrische Heyden-Religion*. D. 1. Hamburg 1702. S. 155.

skulle börja julfirandet på samma tid som de kristna, och därvid tillägger, att förut höllos gillen vid *haknatten* eller midvinternatten och firades i tre dygn. Samma natt har af allmogen flerstädes kallats *modernatten*, enligt Arnkiel af den anledning, att hon såsom en moder föder det nya året. Med lussi börjar i Västergötland »den lilla goda räppen som räcker till 20-de dag jul»,¹ hvilken dag enligt ett gammalt folkrim »kör julen ut»; och i Västmanland har lussidag till och med kallats »lilla jul», en benämning, som eljest plägat allmänt tilläggas toasmässodagen, den 21 december. Lussidagen, den 13 december, tyckes således hafva betraktats såsom den gamla julmånadens och julfridens första dag och knutsdagen, den 13 januari, såsom hans sista.

Ett bruk, hvilket tydligt utmärker lussihögtiden såsom i forna tider en af årets viktigaste, är seden att under lussinatten *gå års-gång*,² det vill säga att fastande och under fullkomlig tystnad begifva sig till en korsväg för att där erhålla uppenbarelser och förerbåd om under det stundande året timande händelser. Vare i förbigående påpekadt, huru underjords- och ödesgudinnan Hekate dyrkades vid korsvägar, af hvilken anledning hon ock skall hafva erhållit binamnet *Trivia*, och äfven huru hinduernas dunkelhöljda Måtris (modergudinnor), bland hvilka urmodern Ma-Adja var den förnämsta, å samma platser åkallades.³ I Småland ansågs bland årets fem eller sex årsgångnätter, hvilka alla mer eller mindre sammanföllö med årsskiftet, den första bland dessa, lussenatt, vara den förnämsta.⁴ Lussinatten är för öfrigt i likhet med dem, som föregå jul-, nyårs- och äfven midsommardag, också i andra hänseenden en varselnatt. För att genom en uppenbarelse få skåda sin blifvande make läste ungmön följande åkallan:

¹ B. OLSEN: *anf. upps.* S. 103. — Jfr J. SUNDBLAD: *anf. arb.* S. 128.

² L. F. RÄÄF: *Samlingar och anteckningar till en beskrifning öfver Ydre härad i Östergötland.* (D. 1.) Linköping 1856. S. 106. — M. fl. (Se nedan, not 4.)

³ A. E. WOLLHEIM DA FONSECA: *Mythologie des alten Indien.* Berlin 1856. S. 87.

⁴ R. DYBECK: *Runa* (1842—43). Stockholm 1842—1843. H. 4. S. 82. — G. O. HYLTÉN-CAVALLIUS: *anf. arb.* D. 1. S. 186.

Lucia, den blida,
 skall låta mig veta,
 hvems säng jag skall breda,
 hvems barn jag skall bära,
 hvems käresta jag skall vara,
 och hvems famn jag skall sofva uti.¹

I Danmark förekommo dessa verser mer regelrätta så till rim som versmått, hvadan det tyckes som om de svenska därifrån vore ett lån. Den danska ordalydelsen är denna:

Lucie, du blide
 skal flye mig at vide,
 hvis Dug jeg skal brede,
 hvis Seng jeg skal rede,
 hvis Kjærest jeg skal være,
 hvis Barn jeg skal bære,
 hvis Arm jeg skal sove i.²

Under upprepandet af denna bön skulle flickan vara helt allena i rummet och med ett ljus i hvardera handen stirra mot en spegel, hvari den af ödet bestämdes anletsdrag då omsider skulle framträda. Egendomligt nog anträffas en härom erinrande sed till och med i Ryssland, men utan åkallelse af Lucia, och det är där under julen, som bruket iakttages, hvarvid spegeln belyses icke af ljussken utan af månen.³ I sist anförda fall är det således månens gudomlighet, som meddelar orakelsvaret, och så torde, att sluta af den allmän-svenska seden att spå af nyårsnyet, äfven en gång hos oss varit förhållandet.

Ett par andra drag, särdeles egnade att känneteckna lussihelgen såsom en gång en af nordboarnes största högtider — en solhvarfs-fest — äro dels det, att enligt folktron vid en viss timme under lussinatt vattnet i alla källor vändes i vin; dels det, att, såsom vid stora kyrkliga helger, äfven den föregående aftonen firades, dock i detta fall utan all religiös prägel, »med gille och lekar».⁴

¹ L. F. RÄÄF: anf. arb. och del. S. 107, 108. — G. O. HYLTÉN-CAVALLIUS: anf. arb. D. 1. Tillägget. S. XI.

² T. LUND: *Danmarks og Norges Historie i Slutningen af det 16:de Aarhundrede*. I. Bog 7. Kjøbenhavn 1885. S. 22.

³ Se A. PUSCHKIN: *Eugen Onegin*. Öfvers. af A. Jensen. Stockholm 1889. S. 114. (Sång 5, st. 9.)

⁴ G. O. HYLTÉN-CAVALLIUS: anf. arb. D. 1. S. 186.

I Norge var lussinatten fruktad, emedan de dödas andar då drefvo sitt spel och foro fram i det vilda tåg, som där bär namnet *jolareiden*. Mötte någon den frambrusande skaran, rycktes han med. Här och där visste man att förtälja om personer, särskildt flickor, som på detta sätt försvunnit. För att skydda julölet för dessa andeväsen, hvilka man i Norge likasom äfven här i Sverge ansåg lystna efter denna dryck, plögade man utgjuta något däraf öfver *tuntræets*, *vættetræets* eller, såsom det i Sverge kallas, *boträdets* rötter.¹ Genom denna gärd hade man betryggat sig för hemsökelse, i det man frivilligt bragt offer åt familjens och äfven folkstammens anor och skyddsandar, och väl äfven samtidigt åt de underjordiskas herskarinna och varelsernas urmoder, hon, som egde i sin makt att låta dessa återkomma vare sig i andlig skepnad såsom vålnader och gengångare eller i kroppslig gestalt genom att låta dem födas å nyo till människor. Det var hon, som sedan blef den vilda jaktens ledarinna, trollens, spökenas och häxornas drottning. I Tyskland anses flerstädes luciadagen vara en dag, då häxorna äro i rörelse, och man ritar därför till skydd kors öfver fähusdörrarna.²

Sjålfva lussidagen begynte i Sverge i likhet med juldagen med ottefirande, hvilket emellertid i detta fall hade en helt okyrklig prägel.

Redan under förnatten hade husets kvinliga medlemmar i hemlighet vidtagit sina förberedelser för högtiden, och vid »första hane-gället» — det vill, att döma efter olika uppgifter, säga någon tidpunkt mellan kl. 1 och 4 på morgonen — inträdde den vackraste bland gårdens flickor i sofrummet, där husets manliga medlemmar ännu lågo till sängs. Flerstädes skall Lussi vid sitt uppträdande hafva sjungit en sång;³ ty värr sväfva vi i okunnighet om hvilken eller hvilka sådana, som förekommit, och kunna här endast använda

¹ T. LUND: anf. arb. och del. S. 21, 22.

² *Niederlausitzer Mittheilungen*. B. V. Guben 1898. S. 66. — E. H. MEYER: anf. arb. S. 252.

³ Så i Värmland, enligt meddelande af riksdagsman J. MAGNUSSEN, och äfven i Västergötland, enligt A. KULLANDER: anf. arb. S. 21.

tillfället att ifrigt uttala den önskan att, i fall det någonstades än låter sig göra, dessa må antecknas. Dräkten utgjordes af en hvit nystärkt kjortel samt lif af samma färg. Kring midjan var stundom virad en gördel af något rött tyg. Det utslagna och, om så tarfvades, krusade håret smyckades af en krona af ståltråd, bleckplåt eller dylikt, hvilken dock doldes af omflätadt lingonris och guld-papper, och hvari flere, i regeln nio, brinnande ljus voro anbragta. I en skål bar den hvita, ljusstrålande ungmön något slags upplifvande traktering, vanligen *glögg*, det är med kryddor och socker, honung eller sirap försatt, uppvärmdt och sedan antändt brännvin, eller ock å en bricka kaffe och »dopp», hvarmed en hvar förplägrades. (Bild 1.) Att före nämnda drycker något slags öl eller mjöd användts är tydligt. Mycket troligt är, att man brukat uppvärmdt gammalt och starkt porsöl, försötmatd med honung och kryddadt med kummin eller ock med anis och ingefära, hvilken dryck fordom ofta tillreddes, då man önskade något stimulerande. Under hela den tid hon bar den hvita dräkten och kronan, fick flickan ej nämnas vid sitt egentliga namn, utan endast kallas *Lussi*, *Lusse* eller *Lussi-bruden*.

När denna första fägnad för dagen utdelats till alla, aflägsnade sig åter den håfvobringande uppenbarelsen för att i regeln ej mer det året blifva synlig. Undantagsvis deltog hon dock någon gång i frukosten, vid hvilket mål särskildt barnen synas hafva tillgodosetts. Vid denna måltid, till hvilken man infann sig så fort man hunnit kläda sig, voro många ljus tända, och stekt fläsk fans jämte annan fläskmat i rikligt mått framdukadt; ett öfverflöd, som otvifvelaktigt, hedniskt nog, egt rum äfven under den katolska tiden, oaktadt adventstiden såsom ett »tempus clausum» med sin fasta och sitt förbud mot offentliga lustbarheter då ingått. Enligt gammal häfd skulle också julölet nu afsmakas.

Men förplägningen sträckte sig icke endast till husets hjon, äfven sämre lottade grannar skulle hafva del af fägnaden i en så kallad *lussebit*, ja, till och med husdjuren fingo, hvart och ett efter sin natur, bättre foder än eljest.¹ I Västmanland utgjordes —

¹ J. SUNDELAD: anf. arb. S. 127.

något som synes särdeles märkligt, då vi häri anträffa en motsvarighet till jultallen och julölet — lussebiten eller »Luciebetan», såsom den där kallades, af en bit stekt fläsk, beledsagad af en sup brännvin, och tilldelades redan mellan klockan 1 och 2 om natten husets egna hjon såsom en första måltid för dagen.¹

Efter här skildrade första måltid lär man mångenstädes hafva åter gått till sängs för att vid åttatiden stiga upp till en andra frukost vid samma bord. Det tyckes således hafva varit rent af en sträfvän att denna dag inmundiga så mycket som möjligt af hvad då vankades; och att det vid denna högtid gått rundligt till, kan man sluta däraf, att uttrycket *fira lusse* alt ifrån Bleking till Gästrikland blifvit användt såsom liktydigt med att festa grundligt, att ta sig ett rus — ett talesätt, som altså till sin uppkomst erinrar om det af det svenska låneordet jul bildade finska ordet *julet*, hvilket har samma betydelse. Enligt en gammal författare trodde man, att »så öfverflödigt man firade luciadagens högtid, så stort öfverflöd skulle ock det nya året medföra».²

För öfrigt var man, där gammal sed iakttoogs, hela lussidagen ledig från arbete, eller ock bedrefs åtminstone endast lindrigare sådant.

Likasom vid julottan är brukligt, skulle äfven vid lussiottan alla husets fönster vara upplysta till dagningen, och i likhet med hvad som om juldagen flerstädes sker genom de å kyrkovallen hopkastade blossen samt å valborgsmässoaftonen eller vid midsommaren genom ordentligt sammanförda bål, antändes i Värmland äfven denna dag högtidseldar, vanligen framför logen eller vedskjulet.³ Den bekante björnjägaren, engelsmannen Lloyd, hvilken ådagalagt ett vaket och varmt intresse för det svenska folkets seder och lefnadsätt, uppgifver, att man på lussidagen plägar fiska och skjuta vid skenet af bloss, gjorda af torrvedstickor, »men jag vet icke hvarför man på det sättet roar sig just på denna morgon», tillägger han.⁴

¹ E. BERGENSKIÖLD: *Nora Bergslag Vid 1784 Års slut*, sid. 81, i J. JOHANSSON: *Om Noraskog*. D. 1. Stockholm 1875.

² TROGILLUS ARNKIEL: *anf. arb.* S. 155.

³ Meddeladt af med. doktor P. J. E. PISCATOR i Sunne.

⁴ L. LLOYD: *Svenska allmogens plägseder*. Öfvers. Stockholm 1871. S. 152.

Om också ej håller vi bestämdt veta detta, våga vi dock här ett försök till förklaring: likasom julbrasans och julljusens sken allmänt och intill senaste tid ansetts välsignelsebringande, så har också lussielden helt visst haft detta förmenta inflytande, och vi se, under förutsättning att denna förmodan är riktig, häri ett nytt vitnesbörd om, att luciadagen en gång varit en af fornnordboarnes mest betydande högtider, ty att den ända till baka i den ariska enhetstiden rotade eld- och ljuskulten vid dessa utgjort en högst viktig beståndsdel, skönjes snart vid en något mer inträngande granskning.

Tilläggas må här slutligen, att det flerstädes blef plägsed att förlägga lussifirandet till tredje söndagen i adventet samt att framskjuta förplägningen till middagen, men att detta var ett senare tidens påfund torde ej behöfva påpekas. Att under den katolska tiden luciadagen, huru världsliga drag den än i föregående skildring tett, dock icke alldeles saknat en religiös prägel framgår af den ännu brukliga benämningen *lussimässa*; och den därmed liksom under medeltiden med flere andra mässor förbundna marknaden förekom åtminstone ännu under 1700-talet flerstädes, såsom t. ex. i Alingsås, Vimmerby och Värnamo och väl äfven i Karlstad, där den 13 dec. i slutet af förra århundradet anges såsom stor torgdag.¹ Ej alldeles omöjligt vore dock, att denna marknad har äldre ursprung och härstammar från en större hednisk offerhögtid; man erinre sig, hurusom distingsmarknaden i Uppsala i forna tider var förbunden med den högsta gudinnans, »Disas», blotfest.

Enligt gammal regel, vedertagen så i Sverge som Finland, skulle vid lussi skolorna afsluta sin verksamhet.² Luciafesten vardt därför för ungdomen en med förkärlek omfattad högtid, hvilken firades i skolorna med otta, förenad med illumination och sång. Denna ottefest var ock sedan långt till baka bruklig i Stockholm och föranledde där redan på 1600-talet ordnande bestämmelser af vederbörande myndigheter.

¹ Se E. FERNOW: *Beskrifning Öfver Värmland*. B. 2. Göteborg 1779. S. 649, noten.

² Jfr N. P. ÖDMAN; *anf. arb.* S. 6.

Bland sånger, som vid medlet af 1700-talet här sjöngos, finner man salmen: »Ljus af ljus, o morgonstjärna» (nr 356 i den gamla, 426 i den nya salmboken),¹ hvilken synes hafva utträngt en äldre latinsk hymn till frälsaren: »Ave maris stella, divinitatis cella»,² som ännu ungefär samma tid vid socknegång under jultiden sjöngs af djäknarne i Växiö.³

Vi torde icke vara för dristiga, om vi uttala den förmodan, att nämnda katolska hymn i sin tur åter en gång vid skolorna fått träda i stället för ett gammalt, af allmogen brukadt och därför de lärde djäknarne mindre värdigt kväde, nämligen en staffansvisa eller någon därmed befryndad sång. Af ett par källor framgår nämligen, att flerstädes yngre personer på lussimorgonen färdats omkring med den eljest från annandagjul — staffansdagen — och trettondagjul — den katolska epifania, i Tyskland kallad Perchtenabend eller Hollenabend⁴ — bekanta stjärnformiga, på en lång stång burna papperslyktan, för hvilken så väl i Norden som i Tyskland (Bayern, Schweiz) är regel, att hon skall hållas i beständigt kringrullande rörelse — en kringgärning, som vid denna tid altså, trots det eljest gällande förbudet däremot, ej endast var tillstadd, utan rent af föreskrifven. Stjärngossarne kallades därför ock i Tyskland *Sterndreher*.⁵

Den ena af nyss antydda källor är ett af borgmästare och råd i Örebro 1777 utgifvet påbud, hvori vid straff och böter förbjödes att lucia-, annandagjul- och nyårsmornar »gå omkring med sång på Gatorna och utanför Husen, jemväl och med oskicklige upptåg af Stjernan och den så kallade Juhlebåcken». ⁶ Den andra källan förmäler, att i Värmland stjärngossarne fordom gått omkring på lussidag, och att de den tid de under vårt århundrade i Stock-

¹ C. LUNDIN och A. STRINDBERG: *Gamla Stockholm*. Stockholm 1882. S. 312—314.

² Se vidare THEODORICUS PETRI NYLANDENSIS: *Piæ cantiones ecclesiasticæ et scholasticæ*. Gryphisvaldiæ 1582. Blad 14, 15.

³ S. ÖDMANN: *Hågkomster från hembygden och skolan*. 4 uppl. Örebro 1861. S. 47.

⁴ E. H. MEYER: *anf. arb.* S. 254.

⁵ Jfr *Des Knaben Wunderhorn*. Leipzig (Reclams Universal-Bibliothek. Nr 1251—1256). S. 793.

⁶ —D: *Luciafesten i Nya Dagligt Allehanda* 1892. Den 13 december. Se äfven *Stockholms-Tidningen* 1893. Den 13 december.

holm ännu gästade husen hafva, ehuru detta uppträde här då endast tillhörde julen, dock fortfarande kallats lussigossar.¹

Den sång, som stjärngossarne i alla tider hos oss mest sjungit, är den gamla staffansvisan, hvilken, utom i ett flertal svenska former, finnes upptecknad äfven från England, Danmark och Färöarna, och hvars hedniska kynne länge sedan blifvit af forskare ådagalagdt. Sången handlar i sin nordiska form om »Staffan stalledräng», hvilken vid denna mörka årstid jämte sin egen vattnar solspannets fyra hästar vid underjordsherskarens brunn, och som själf såsom förri-dare på sin appelkastade skymmel färdas framför detta i rymden. Hos kaldeerna synes det hafva varit planeten Mercurius, på kal-deiska Nebo eller Nabu, det är förkunnaren,² gudarnes härold och de himmelska härskarornas väktare, som man tillade förelöparens kall. Planeten Venus var däremot hos dem och assyrerna likasom hos romarne kärleksgudinnans stjärna.³ Hos grekerna likasom hos hinduerna⁴ och ursprungligen troligen äfven hos germanerna⁵ personliggjordes sistnämnda planet såsom en manlig gudomlighet. Hos förstnämnda folk kallades han såsom morgonstjärna Fosforos, det är ljusbringaren, och betraktades altså såsom dagsbebudaren, den, som bär fram dagens ljus. I visan om den välsignelse af alt slag med-förande Staffan, sådan denna sjunges eller sjungits å flere orter,⁶ bland andra i Uppland och väl äfven i Södermanland⁷, säges det uttryckligen om staffansstjärnan:

Ingen dager synes än,
fast eder tyckes så:

¹ C. LUNDIN och A. STRINDBERG: *anf. arb.* S. 36.

² Ordet Nebo är närbesläktadt med den ebreiska och arabiska benämningen för siare, profet. Se E. TEGNÉR: *Ninives och Babylons kilskrifver*. Stockholm 1875. S. 98.

³ E. TEGNÉR: *anf. arb.* och sid.

⁴ Hos dessa personifierades han såsom den vise Sukra, Bhrigus son, de hinduiska titanernas (dajta's) lärare, efter hvilken fredagen, Sukra-vara, har sitt namn.

⁵ Jfr V. RYDBERG: *Germ. myth.* D. 1. S. 577, 578.

⁶ Se E. G. GEIJER och A. A. AFZELIUS: *Svenska folkvisor*. Ny uppl. utg. af R. BERGSTRÖM och L. HÖLJER. D. 2. Stockholm 1880. S. 355, 356.

⁷ Jfr G. UPMARK: *Julvisorna om Jesus och Maria, om Betlehemsstjärnan och Sankte Staffan*, sid. 90, i *Läsning för Folket*. 36 årg. Stockholm 1875.

det är den klara stjärnan,
som framför dagen går¹

och en annan staffanssång, upptecknad från samma landskap, begynner:

Utaf Sankte Staffan en stjärna upprann.²

Utom den omnämnda hymnen »Ave maris stella» till frälsaren finnes äfven en annan och väl än äldre katolsk sång »Ave maris stella, dei mater alma», stäld till den heliga jungfrun. Men »stella maris» eller »stella matutina», såsom hon i katolska hymner också nämnes, kallades på hedniskt latin än Lucifer, ljusbringaren, än åter Venus, skönhets- och kärleksgudinnan, och blef under den äldre kristna tiden, innan hon tillades fursten i Hels boning, en sinnebild af så väl frälsaren som den heliga jungfrun.³ Man märke, att »stella maris» i den katolska hymnen i likhet med Lucia bringar de i mörker varande (»de blindas») ljusets gåfva. »Profer lumen cæcis!» ljuder mariahymnens bön. Lucia torde altså äfven så till vida vara en Lucifers kvinliga motsvarighet — en Lucifera.

I det föregående hafva vi sökt i hufvuddrag sammanfoga en helbild af lussihelgen. Af åtskilliga ur sitt närmaste sammanhang lösryckta och här ännu ej anförda spillror vill det emellertid synas, som om denna bild är mycket bristfällig och ingalunda ter sig i hela sitt forna skick. Dessa skärfvor, dem vi i det följande ämna söka på lämpligaste sätt inpassa, tyckas nämligen vara tillfälligtvis tillvaratagna rester af väsentliga hithörande delar, som i öfrigt skattat åt förgängelsen.

Bland runstafstecknen för den 13 december hafva vi omnämnt ett ox- eller, såsom vi dristat föreslå, ett kohufvud och en ox- eller, enligt vår förslagsmening, en kofot. Detta tecken finner man hos

¹ Anteckning från Uppland af förf.

² E. G.: *Staffanssjungning och Staffansvisor inom Uppland i Svenska Dagbladet* 1898. Den 25 december.

³ V. RYDBERG: *Germ. myth.* D. 2. S. 575, 576.

Olaus Worm uttydt på det sätt, att lussinatt vore så lång, att oxen af hunger skulle vilja uppäta sina egna klöfvar.¹ Förklaringen låter onekligen långsökt och konstlad. Möjligen skall det följande åvägabringa en mer tillfredsställande belysning.

I Västergötland var brukligt, att Lussi, företrädd af blossbärare, för hvarf besökte grannarnas boningar, sjöng en luciasång och »trakterades med öl ur en snibbskål».² En här förut anförd författare omtalar emellertid från samma landskap en ännu märkligare sed, nämligen att man »i Vings församling i Elfsborgs län ledt en qviga eller ko en hel mil på Lussenatten för att låta henne med en ljuskrona mellan hornen och på annat sätt utklädd spela Lucia på ett rikt grannställe». Han tillfogar i en not följande anmärkning, hvilken vi af skäl, som framdeles skola visas, endast med förbehåll återgifva: »Här åter en hednisk kult, hvars betydelse man glömt. Den utklädda kon var ej annat än en förändrad form af thorsbocken, som till oss öfvergått som julbock».³ Också finner man verkligen en bockskepnad omtalad såsom uppträdande vid lussi.

Från Varend förmäler sålunda vår främste folksedforskare, att ej endast vid jul utan äfven vid lussi på hans tid »en förklädnad, eller skräpuk med ragg och horn» förekommit. Äfven han sätter, och väl af större skäl, denna bockgestalt i samband med Tors bockar samt förklarar denna skräpuks förekomst på Lucias dag så, att detta skett »väl på grund af namnets likhet med Lucifer, Lussefer — medeltidens med horn och klöfvar utrustade Satan».⁴ En »blind» bock torde ock hafva förekommit bland runstafstecknen för den 13 december.⁵ Sträcka vi vår undersökning utom Nordens landamären, finna vi i Schweiz (Entlebuch i Luzern) en om Lussi erinrande gudinna uppträda sista torsdagen före jul i en gammal gummas

¹ OLAUS WORM: *Fasti Danici*. Hafniæ MDCXLIII. S. 118.

² A. KULLANDER: *anf. arb.* S. 21. Det vill synas både af Lussis uppträdande på andra håll och äfven af det anförda ställets öfriga ordalydelse, som om här föreläge ett skrif- eller tryckfel, och att *trakterades* bör läsas *trakterade*.

³ J. SUNDBLAD: *anf. arb.* S. 127.

⁴ G. O. HYLTÉN-CAVALLIUS: *anf. arb.* D. 1. S. 231.

⁵ E. SCHNIPPEL: *anf. upps.* S. 106.

eller ock en gets skepelse,¹ och i Böhmerwald omkringledes vid juletid af en fantastiskt utstyrd förare en i en hvit linneduk och med horn till get förklädd person, hvilken bär namnet Luzia.²

Vända vi våra blickar till de fornnordiska myterna, möta vi där en gudasinnebild i getgestalt. En sådan är nämligen på sätt och vis våra förfäders Hebe och altså ungdomsgudinnan Iduns vederlike.³ Det mjöd, som drickes af de salige kämparne i Valhall, flyter nämligen ur en underbar gets, Heidruns (af *heidr*, klar, och *runi*, flöde, ström), spenar. Då vi veta, att den ambrosia motsvarande föda, som förtärdes, var fläsk af en gudomlig galt (Sährimner) och erinra oss, att galten var egnad Fröja och Frö, ligger det ej så af lägset att tänka sig den get, som skänkte det nektarliknande mjödet, i något slags förhållande till nämnda gudinna. I sången om Hyndla framkastar denna lifsgudinnans »väninna och syster», hvilken Fröja vid »skymningarnas skymning» märkligt nog inbjuder till Valhall, skönjbarligen en försåtlig antydan, då hon jämför gudinnan vid denna get. Och denna Hyndla själf, denna »möars mö»,⁴ hvars skarpblick genast varsnar Ottar-Od i den galt, på hvilken Fröja rider, hvem är hon egentligen? Är icke äfven hon starkt befryndad med Heidrun? Är hon icke den allvisa valan, som till och med Oden själf måste rådfråga; är hon icke möjligen den kvinliga Loke, som bär de för en jättinna sällsamma namnen Heid (den klara), Gullveig och Aurboda (den guldkimrande, jäsande drycken) samt äfven Angrboda (ormfradgan)?⁵ Är hon icke den underjordiska lifsdryckens förvarerska — hon, som annanstädes möter under namnet Gunnlöd?

Beträffande lifsgudinnans förhållande till bocken må slutligen erinras därom, att hon någon gång framställes ridande på en sådan.⁶

¹ J. GRIMM: anf. arb. S. 886.

² W. MANNHARDT: anf. arb. D. 2. S. 187.

³ Likasom Heidrun har, enligt *Forspallsljód*, äfven Idun sitt säte i världs-trädets topp.

⁴ Jfr Gefjun. Se följ. sida.

⁵ V. RYDBERG: *Germ. myth.* D. 1. S. 176. Det bör betonas, att i begreppet Angrboda ej låg något för den fornnordiska uppfattningen egentligen vidrigt. Trolldryck, beredd af ormetter eller ormspad, framställes så väl i de nordiska fornhäfderna som i våra folksägnar såsom bibringande öfvernaturlig kraft och visdom.

⁶ N. M. PETERSEN: *Nordisk mytologi*. Öfvers. Stockholm 1869. S. 340.

En jämförelse med den ofvan antydd galten Gullinburste liksom äfven med Fröjas kattspann, om hvilket vidare i det följande, erbjuder sig här.

Men återvändom till den nämnda lussikon. Likasom bocken såsom en alstringskraftens sinnebild¹ tillagts åtskilliga gudar alt ifrån den fornegyptiske Mendes och den hinduiska Puschan till de helleniske Pan och Dionysos, den italiske Faunus och i viss mån den nordiske Tor, så har ock kon såsom en näringskraftens sinnebild tilldelats ett stort antal gudinnor, alt för många att här ens tillnärmelsevis uppräknas. Exempelvis må anföras de fornegyptiska Hator och Isis, den semitiska Astarte, de hinduiska Ma-Adja och Lakshmi, den frygiska Kybele, den efesiska Diana, den pelasgiska Demeter. Ja, den frodiga helleniska mytbildningen har, påtagligen i främsta rummet för att förklara denna företeelse, till och med skapat en särskild saga, nämligen om den till en hvit ko förvandlade och genom Hermes ur den tusenögde Argos' (vinternattens) våld befriade gudinnan Ios irrfärder genom Europa och Asien, tills hon omsider anlände till det fruktbara Egypten, där hon återfick sin egentliga gestalt och dyrkades under namnet Isis.² Har denna kogudinna utsträckt sin färd äfven till Norden?

Vi hafva redan i ett föregående häfte af Nordiska museets årsmeddelanden ej tvekat att besvara detta jakande,³ och vi vilja här endast bifoga ännu några bestyrkande uppgifter.

Bland de nordiska gudinnorna finnes en med namnet Gefjun, hvilken ter drag, som antyda, att hon egentligen varit den samma som den ursprungliga vanagudinnan.⁴ Liksom gifta kvinnor efter döden ansågos komma till Fröja, kommo de ogifta till Gefjuns boning. Om henne förtäljes, att hennes söner antogo tjurgestalt. Bland Fröjas många binamn anträffas ett, Gefn, som erinrar om Gefjun,

¹ Jfr W. MANNHARDT: *anf. arb.* D. 2. S. 155 o. f.

² Egendomligt nog har Albrecht Dürer framställt en ko vid åsnans sida å sin etsning »Flykten till Egypten».

³ Se förf:s *anf. upps. Brödets helgd* o. s. v. S. 21. — Jfr S. NILSSON: *Skandinaviska Nordens Ur-invånare*. B. 2. 2 uppl. Stockholm 1862—1864. S. 35, 36.

⁴ Jfr N. M. PETERSEN: *anf. arb.*, sid. 155, samt äfven P. A. MUNCH: *Norrøne Gude- og Helte-Sagn*. Ny Udg. Christiania 1880. S. 30. Anm.

hvilken enligt en mytanteckning var kulturbringaren Skölds maka och altså stammmoder för Danmarks första konungaätt, likasom väl Gerd genom sitt giftermål med Frö (Yngve) var stammmoder för Ynglinga-ätten.¹ Ett talande bevis för en under kogestalt dyrkad gudinnas förekomst i Norden är för öfrigt det, att än i denna dag skogsfrun eller huldran, huru bedårande fager hon än för öfrigt må vara, är behäftad med lytet att bära kosvans.²

Innan vi lämna undersökningen om lussikon, må till sist påpekas ett märkligt förhållande. I Sverge lekes än i dag en välbekant lek, som kallas *blindbock*, och som ursprungligen särskildt tillhört julen. Men denna lek heter i Tyskland *die blinde Kuh*, den blinda kon. Man märke, att Lucia, likasom — vare det i förbigående sagdt — enligt den färöiska visan äfven Staffan, hade sina ögon för någon tid utstungna, men sedan återbekom sin syn. Meningen med denna tillfälliga förlust af synsinnet är otvifvelaktigt, att den åsyftade eller bakomstående gudinnan under denna tid är mörkrets lifsfientliga makter underlägsen eller i deras våld. Ja, om vi få tro den gåtfulla försången till Vegtamskvädet, skiftar växtlighetsgudinnan under deras menliga inflytande icke endast skepnad utan äfven hug och blir dolsk och illasinnad som de.

Till och med den fornegyptiske ljusguden Horos (Her) var en tid blind och sökte sitt öga, hvilket sedan återställdes honom;³ och om Oden veta vi, att han haft sitt öga pantsatt hos underjordsherskaren.

Ett annat drag, äfven detta, så vidt vi funnit, helt tillfälligtvis antecknad, hvilket styrker vår förmodan, att Lussi till sitt innersta väsen är en hednisk gudinna, är följande. En skildrare af lussihögtiden omtalar, huru »i Göteborg hörde till plägseden att alltid vid denna fest bjuda ett särskildt bakadt, egendomligt formadt bröd, som benämndes *döfvelskatt*».⁴

¹ Jfr sid. 7 i det föreg. om »hvita frun» och Venus. Märk ock *Lokasenna*, st. 32.

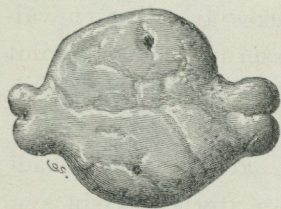
² Jfr om *Froalid* i J. E. RIETZ: *Ordbok öfver svenska allmoge-språket*. D. 1. Lund 1867. S. 166 (under *Froa* och *Vafferda(g)en*). Därmed må samställas sid. 5, not 2 i det föregående af denna uppsats.

³ LE PAGE RENOUF: *Om Ägyptens fornreligion*. Öfvers. Upsala 1881. S. 78.

⁴ —D: anf. upps. i *Nya Dagligt Allehanda*.

Vi hafva satts i tillfälle¹ att här meddela en afbildning af detta på lussimorgonen i senare tid till kaffedopp, men påtagligen fordom till ibetning i öl, använda bröd (bild 2).²

Katten var, såsom bekant, egnad Fröja, hvilken till och med bar binamnet katternas herskarinna (eigandi fressa). Det torde vara egentligen detta förhållande, som förorsakat, att nämnda djur, särskildt då det är af svart färg, blifvit tillagdt häxor och troll-

2. Döfvelskatt.

Lussibröd från Göteborg.

¹/₄ af nat. storl.

Origin. i Nordiska museet.

kvinnor såsom följe: Fröja var nämligen sejdens och spådomskonstens gudinna. Ja, katten själf har fått sig tilldelad häxnatur. »Und die Katz' ist eine Hexe», anförtror i Heines Harzreise bärgbons lilla dotter den svärmande skalden. Samma åsikt återfinnes äfven i vårt land likasom i Norge³ samt hos svenska befolkningen i Estland,⁴ och vida kring världen anträffas den tron, att katten står i förbindelse med troll och andar samt stundom är hamn för någon dylik varelse.

I hvarje fall bör han därför med omsorg och försiktighet behandlas, och för ladugården och stallet är hans trefnad af stor vikt. En svart katt bringar lycka i huset, säger man i Gironde,⁵ och i Sverge likasom i Danmark⁶ och Tyskland⁷ är han den, som först bör inträda i det nya hemmet. Äfven för ogifta kvinnor är det nödigt att med honom lefva på god fot, och likasom hos oss säger man äfven i

¹ Genom folklifsskildraren, med. doktor A. BONDESON.

² Man erinre sig, hvad här sid. 15 anförts om lussibiten. Vid jul och bröllop har öl med ibetadt bröd flerstädes i vårt land förekommit såsom en fornärfd, betydelsefull traktering.

³ P. C. ASBJØRNSSEN: *Norske Folke- og Huldre-Eventyr i Udvalg*. Kjøbenhavn 1879. S. 170 o. f.

⁴ C. RUSSWURM: *Eiböfolke oder die Schweden an den Küsten Ehistlands und auf Runö*. Reval 1855. D. 2. S. 199.

⁵ F. DALEAU: *Notes pour servir à l'étude des traditions de la Gironde*. Bordeaux 1889. S. 31.

⁶ I. M. THIELE: *Den danske Almues overtroiske Meninger*. Kiøbenhavn 1860. S. 31.

⁷ E. H. MEYER: *anf. arb.* S. 209.

Tyskland om en brud, som har vackert väder på sin bröllopsdag, att hon väl pläгат och skött katten.¹

Är det menligt att vanvärda katten, är det naturligtvis ännu farligare att förgripa sig på hans lif. I Lausitz tros, att den, som gör sig skyldig att ihjälslå en katt, mister en ko;² i Estland förlorar »missdådaren» för alltid all lycka med hästar,³ och i Sverge likasom äfven i Danmark⁴ blir den bössa, med hvilken en katt skjutits, för alltid obrukbar för sitt ändamål. Det gifs endast ett dödssätt, genom hvilket en katt, utan skada för dödaren, kan aflifvas, nämligen dränkning. Katten hör nämligen necken och väl äfven sjörån till. I Danmark kastade mjölmarne en katt i kvarnen för att få lycka,⁵ och den, som vill af necken lära dennes spelkonst, skall åt honom offra en svart katt; ja, i Helsingland kallas till och med vattnets gudomlighet *strömkatten*.⁶ Ej sällan tillägger man likasom åt necken äfven åt katten en rent satanisk anstrykning, och uttrycken »fy katten» och »ta' mig katten» äro likasom »fy necken» och »ta' mig necken» hos oss lindrigare eder, hvilkas gröfre motsvarigheter här ej behöfva angifvas.⁷

Egendomligt nog anträffas hos elddyrkarne i Persien, de så kallade gebrerna, den åsikten, att katten liknar djäfvulen.⁸ I folksagorna spelar, såsom bekant, katten mången gång en betydande rol genom öfvernaturliga egenskaper. I Pommern gick under jul-tiden en den svenska julbocken motsvarande utklädd mansperson omkring, väpnad med ett spö. Stundom red han på en bock. Denna skräckgestalt kallades *der Bullkater*, det är tjurkatten.⁹

¹ J. GRIMM: anf. arb. S. 282.

² *Niederlausitzer Mittheilungen*. B. V. Guben 1897. S. 63.

³ C. RUSSWURM: anf. arb. D. 2. S. 199.

⁴ I. M. THIELE: anf. arb. S. 54.

⁵ B. OLSEN: anf. upps. Forts. i *Kulturhist. meddel.* 1895—1896. S. 61.

⁶ G. O. HYLÉN-CAVALLIUS: anf. arb. D. 2. Tillägget sid. XV. — S. M. LAMPA: *Om folklig öfvertro*. Upsala 1896. S. 22.

⁷ Det är att märka, att äfven necken uppträder under lussinatten. Mal någon då, bryter necken sönder hans kvarnhjulstock. G. O. HYLÉN-CAVALLIUS: anf. arb. D. 1. S. 186. Jfr denna uppsats sid. 7 o. f.

⁸ S. HEDIN: *Konung Oscars Beskickning till Schahen af Persien år 1890*. Stockholm 1891. S. 431.

⁹ E. M. ARNDT: *Julfesten*. Öfvers. Fahlun 1820. S. 27. — W. MANNHARDT: anf. arb. D. 2. S. 173, 174.

Zoologerna anse sig icke hafva lyckats så utforska något af våra vanliga däggande husdjurs härkomst som huskattens. Dennas ursprungliga hemland är Nubien och södra Egypten,¹ i hvilket senare land han hölls tam och helgades Isis' dotter, fruktsamhets- och barnbördsgudinnan Bubastis (Bast). Hos greker och romare synes han hafva varit rätt ovanlig ända till inemot vår tidräkning,² och till Norden kom han påtagligen ej förr än ganska långt fram i järnåldern.

Det torde icke hafva undgått läsarens uppmärksamhet, att katten, synnerligen om han bär den af häxorna utkorade färgen, är till sin hårbeklädnad påfallande elektrisk, till följd hvaraf vid smekning ett svagt knastrande ljud förnimmes från de genom denna gnidning framkallade gnistorna, som i mörker äfven blifva fullt synliga. Det är alldeles påtagligt, att detta fenomen för om naturlagarna okunniga människor förefallit i hög grad underbart och gjort katten mer än de flesta djur till en sinnebild af den första eldbringaren, hvilken väl först var blixstens gudomlighet, som öppnar molnet, så att dess välsignelse nedströmmar öfver landet, och för öfrigt äfven lika så väl till en bild af åskmolnet själf.

Hvad slutligen benämningen döfvelskatt å det ofvan omtalade lussibrödet³ beträffar, är *döfvel* (djäfvul) tydligen tillagdt af kristne vedersakare, för hvilka sejdgudinnan Fröjas dyrkan, likasom vana-religionen i sin helhet, otvifvelaktigt och af giltiga skäl mer än annan hedendom var en »djäfvulens styggelse». »Tig du Fröja, du är en trollkvinna full af slemhet!» utbrister Loke i dikten om Ägers gästabud, och i sången om Hyndla utfar denna Lokes kvinliga motsvarighet och Fröjas underjordiska motbild i likartade anklagelser. Det låter dock samtidigt tänka sig, att »döfvel» här förmedlats af namnet Lucifer, hvilket man satt i samband med namnet Lucia.

I det föregående har omtalats en sägen från Värmland, att Lucia uppenbarat sig i ljusgestalt å ett skepp, från hvilket hon utdelat

¹ *Brehms Tierleben*. 3 Aufl. B. 1. Leipzig 1890. S. 424, 425.

² Han förekommer dock afbildad redan bland Mykene-fynden.

³ Rörande sinnebildliga bröd se förf:s anf. upps. *Brödets helgd*.

närings- och vederkvickelsemedel. Båda dessa drag, så väl det att färdas å ett skepp som det att utdela upplifvande håfvor, tillhöra äfven hedniska gudinnor.

Vällustifrig
ror Odens hustru,
den sköna, på jordens skepp

heter det i Solsången,¹ och det förefaller af de egenskaper, som här tilläggas gudinnan, såsom om denna utsaga lika mycket afsåge Fröja som Frigg — för så vidt vi nu vid en folkloristisk-mytogonisk undersökning böra så mycket fästa oss vid sådana vanskligheter som mytologiska namn, hvilka för ett och samma gudomsväsen kunna vara snart sagdt oräkneliga. Antagandet, att äfven Fröja likasom Frigg haft ett skepp, stödes för öfrigt däraf, att ett sådant, Skidbladner, tillägges Frö,² hvilken står Fröja synnerligen nära. Äfven underjordsgudinnan har ett skepp: Naglfar. Skeppet synes således ursprungligen hafva varit ett vanagudarne eller den främste vanagudomligheten tillagdt attribut. Redan Tacitus³ omtalar, att hos ett germanskt folk, sveverna, ett skepp, till formen liknande ett liburniskt sådant, varit helgadt såsom sinnebild åt en gudinna, hvilken han på grund häraf och icke osannolikt äfven af andra ej anförda skäl sammanställer med Isis, hvilken, vare det tillagdt, grekerna enligt Herodotos kallade Demeter. I det gamla Egypten brukades processionsbåtar, stundom med hjul under, vid flere gudomligheters dyrkan. I Grekland och Rom, dit mot slutet af den förkristliga tidräkningen Isisdyrkan infördes, plägade man, då sjöfarten på våren åter började, bringa ett skepp (navigium Isidis) åt Isis, om hvilken myten förtäljer, att hon, likasom Fröja irrande kring världen sökte Od, farande vida omkring sökte den förlorade Osiris. Det är tydligen detta romerska bruk, som föresväfvat den romerske historieskrifvaren, hvilken, om han varit i tillfälle att närmare lära känna den germanska gudinnan, sannolikt i henne

¹ *Edda*. På svenska af P. A. GÖDECKE. 2 uppl. Stockholm 1881. S. 131.

² Enligt *Ynglingasaga*, kap. 7, tillhörde det åter Oden.

³ *Germania*. Cap. IX.

skulle hafva igenkänt den moder Jord (Terra mater) eller Nertus, det är Njård, han annanstädes omnämner.¹ Huruvida denna upptäckt skulle föranledt honom att utesluta sammanställningen med Isis, må emellertid lämnas osagdt.

Om Njårds son Frö säger en gammal angelsachsisk dikt, att han, Ing, »var först hos östdanerne, tills han vände till baka öfver böljan, och vagnen följde honom». Då nu Frö enligt de nordiska myterna eger skeppet Skidbladner, hvilket ej endast likt molnen kan minskas eller förstoras, utan ock, likt dem, kan gå öfver vatten som land, har man förmodat, att vanakulten tillagt Frö ett skepp å hjul, och att det är på en dylik sinnebild den angelsachsiska dikten anspelar.² Kanske bör ej heller alldeles förbigås, att Njårds boning heter Noatun, skeppshemmet, samt äfven att hans maka heter Skade, hvilket namn väl får tolkas med dimman.³

Å en gent emot Scheldes mynning belägen ö hafva under åren 1647 till 1870 af hafsvågorna framspolats ur sanden mer än tjugu votivstenar helgade en gudinna Nehalennia, hvilken afbildas med ett skepp såsom attribut,⁴ och vid Nors i Tistedes amt i Danmark hafva anträffats ej mindre än omkring ett hundra små votivbåtar af guldbleck, hvilka anses förskrifva sig från slutet af bronsåldern, men dock sannolikt äro att hänföra till samma kult. Ännu år 1133 blef hos de ripuariske frankerna ett skepp byggt, hvilket af mäniskor drogs å hjul först till Aachen och sedan till Maastricht, där det försågs med mast och segel för att sedan föras vidare från ort till ort i landet. Alla städer öppnade sina portar för detta landskepp (terrea navis), och det mottogs med jubel och dans.⁵ Ett i Ulm 1530 af rådet utfärdadt påbud förbjuder kringfarande med dylika skepp vid straff af en gulden.⁶ Ännu långt senare har dock detta

¹ Anf. arb. Cap. XL.

² P. A. MUNCH: anf. arb. S. 19.

³ Jfr svenska landsmål: *skadda*, *skådda* o. s. v., dimma, töcken; fornhögtyska: *scato*, moln, skugga; tyska: *schatten*; engelska: *shadow*.

⁴ F. KAUFFMANN: *Deutsche Mythologie*. 2 Aufl. Leipzig 1898. S. 106.

⁵ Jfr Tacitus skildring af Nertus-tåget: »Læti tunc dies, festa loca, quæcumque adventu hospitioque dignatur.»

⁶ J. GRIMM: anf. arb. S. 237—242.

landskepp gått igen vid karnevalsartade värfester, och man finner till och med bland förslagen till förklaring öfver ordet karneval, att detta skulle härleda sig från ett dylikt hjulskepp: en *carrus navalis*.

Påtagligen är det samma skepp, som på ett helt annat håll, nämligen hos lapparne, förekom under julen. Dessa, hvilka i en forntid öfvertagit ej obetydligt af så väl nordiskt språk som äfven religion, hade ännu vid slutet af 1600-talet för sed att juldagen å ett träd utsätta ett litet näfverskepp fylldt med mat åt julfolket, som de förmenade då färdas fram genom luften.¹ Vi återfinna här således jämte skeppet, fylldt med mat, äfven motsvarigheter till det förut från Norge omtalade offret vid ett träd åt den frambrusande jolareiden,² hvilken i Tyskland kallas das wütende Heer eller die wilde Jagd, och som där ledes af den gudinna, hvilken än kallas Diana, än Holda, än Herodias, hon, som äfven anför häxornas tåg. Fröja delade ju de fallne med Oden — hvilken ock samställes med Holda såsom den vilda jaktens ledare — på samma gång som hon var sejdkonstens gudinna.

Vi böra kanske ej så hastigt förbigå det egendomliga offret på luciaaftonen till bo- eller vätteträdet. Likasom den nordiska mytologien tänkte sig den första lifnärerskan såsom en ko, från hvilken jufver lifsformerna drucko sin näring, förestälde hon sig ock de kosmiska näringskrafterna såsom ett träd, från hvars löfverk, molnen, lifvande safter neddroppade till jorden. Med sina rötter sträckte sig detta träd till underjordens lifskällor, och i dess topp betade den mjödmjölkannde geten Heidrun³ vid sidan af den underbara hjorten Eiktyrner.⁴ Från ett eller tvänne träd härstamma ock enligt så väl fornarisk som fornnordisk åskådning det första människoparet. I Orienten förekommo träd i en mycket långt af lägsen tid icke endast såsom motbilder till det mytiska lifsträdet,

¹ G. VON DÜBEN: *Om Lappland och Lapparne*. Stockholm 1873. S. 220. (Efter S. REHN.)

² Jfr sid. 13.

³ Jfr sid. 21.

⁴ Man erinre sig, att hjorthornet blef Frös vapen.

utan ock såsom sinnebilder af lifsgudinnan, ett förhållande, hvaraf vi i de så kallade klassiska folkens sägner om trädgudinnor, dryader, troligen hafva ett något förbleknadt minne. Redan från 13:de århundradet före vår tidräkning finnes å en egyptisk grafsten en målning, som framställer, huru den aflidnes själ från den med öfre hälften af sin kropp ur en sykomor¹ framträdande lifsgudinnan erhåller livvets vatten (se bild 3, sid. 38).² Hos västsemiterna synes Astarte hafva dyrkats i gestalt af träd,³ och hos hellenerna framställes de älsta bilderna af Artemis och Demeter på ett den nyss skildrade fornegyptiska gudinnegestalten liknande sätt, nämligen såsom trädgudinnor.⁴ Betraktades manne träd- och lifsgudinnan en gång såsom människors och gudars urmoder?⁵ Äfven kon (urkon) är ju, såsom vi sett, hennes sinnebild.

Hvad beträffar det i den värmländska sägnen omtalade utlandet af häfvor, hvilken handling äfven för öfrigt är utmärkande för lussibruden, är detta för en närings- och lifsgudinna, vare sig nu denna representerar jorden, molnen eller någon annan naturföreteelse, en gärning så öfverensstämmande med hennes väsen, att hon ej tarfvar vidare förklaring. Idun och Frigg-Fulla utdela lifsäpplen; Isis, Ceres och Demeter skänka folken äring; Fortuna utsår välsignelse ur sitt ymnighetshorn; om den indiska Bhavani förtäljes, att hon en gång för att häfva en hungersnöd, som hemsökte folken, lät ur sin kropp framkomma allahanda frukter;⁶ och om den grekiska jordgudinnan Gaia förmåler en myt, att ur hennes sköte uppspirat det träd, som bar de underbara hesperiska äpplena.

Men det är allra minst för den på en ursprunglig ståndpunkt stående människan kännetecknande att vilja betrakta sig såsom på

¹ Likasom hos hinduerna *Ficus religiosa* var hos fornegypterna *Ficus sycomorus* sinnebild af det mytiska lifsträdet.

² Jfr LE PAGE RENOUF: *anf. arb.* S. 95.

³ Jfr 2 *Konunga-boken* 16: 4; 18: 4; 21: 7; 23: 6 samt 2 *Krönike-boken* 14: 3; 34: 4—7, m. fl.

⁴ M. COLLIGNON: *Mythologie figurée de la Grèce.* Paris 1885. S. 10.

⁵ Jfr förf:s uppsats: *Om smöjning och därmed befryndade bruk*, sid. 41—43, i *Samfundet för Nordiska museets främjande 1891 och 1892.* Meddelanden, utgifna af A. HAZELIUS. Stockholm 1894.

⁶ A. E. WOLLHEIM DA FONSECA: *anf. arb.* S. 85.

något sätt oafhändig af naturen. Naturens fruktsamhetsgudinna blir därför också människornas, den gudinna, som närer lifsfröna i naturen, är ock den, som underhåller och utvecklar lifsgnistan hos människan, ja, som vid porten till en kommande tillvaro räcker henne lifsförnyelsens gudadryck.

Som vi redan (sid. 11 o. f.) omtalat, åkallas Lucia af mör såsom kärleksgudinna, men hon är i de katolska länderna ock ett helgon för gifta kvinnor och anropas vid barnsbörd. Man har af denna anledning sammanställt Lucia med Lucina, under hvilket namn hos romarne så väl Juno som äfven Diana vid berörda tillfällen åkallades. Vare sig nu man tolkar Lucina med »den till ljuset bringande» eller »den ljus bringande», hafva vi otvifvelaktigt full rätt att jämte detta ord ställa namnet Lucia i jämförelse med ordet Lucifera, den ljusbringande, hvilket binamn af romarne tillades Diana och hos grekerna under formen Dadukos, det är fackelbärrerskan, tilldelades Artemis. Men facklan tillades äfven Ceres och Demeter. Det är ock just i dessa gudinnor, i Diana och Ceres, på grekiska Artemis och Demeter, som gamle författare, hvilka omtalat nordisk hednatro, vid sidan af Venus velat igenkänna den förnämsta kvinliga gudomligheten hos våra förfäder, hon, som framför andra nämdes dis, disa eller vana-dis. Sålunda yttrar Olaus Magnus¹, att de tempel man i Norden hade för kvinliga gudomligheter voro helgade Diana och Ceres samt de tre ödesgudinnorna. Framför alt är det dock Diana, som de återfunnit i julens gudinna. Så t. ex. anföres hos J. Grimm² en utsaga af en dominikanermunk från början af 1400-talet, hvari omtalas, huru under de tolf julnätterna en gudinna, som några kalla Diana, med sitt följe färdas omkring. Det vill synas, som om tidigare germanske författare varit mer böjda att förena den nordisk-germanska gudinnan med Venus — i en angelsachsisk predikan från 800- eller 700-talet nämnes »den skamlösa gudinna, som kallas Venus och på danska Frycge»³ — men som om man

¹ *Historia de gentibus septentrionalibus*. Romæ MDLV. Lib. III. Cap. X.

² Anf. arb. S. 885.

³ P. A. MUNCH: anf. arb. S. 29.

senare alt mer, om ock ej utslutande, härtill utkorat Diana. Det är ock detta namn man redan långt till baka i medeltiden tillade den gudinna, som anförde de osaliga andarnas tåg, den vilda jakten, norr-männens oskereid eller jolareid.

Den under Lucias dräkt dolda gudinnan står Diana nära. Lucias fest har också, såsom sid. 6 omtalats, till runstafstecken bland annat ett bloss eller en fackla, och lussibruden här i Västergötland företräds af blossbärare, medan hon själf där såsom annanstädes burit ljuskronan på sitt hufvud. Tolkas åter runstafvens fackeltecken såsom en lyssticka eller *pärta*, finna vi här rent af en teckenskrift — en »rebus» — för den germanska gudinnan Perchta, Perta, Bärta.¹ Lucia är således också hon, om någon, en Lucifera, hvilket Dianas binamn å nyo återför tanken till den upproriske och fallne ängeln, den störtade titanen,² som blef fursten i underjords- och döds-gudinnan Hels boning. Såsom vi i det föregående påvisat, ställes Lucia ock dels vid sidan af Adams älste son, den förste åkermannen, Kain, dels äfven vid sidan af människornas stamfader, Adam själf. Märkligt är, att inom den helleniska mytologien den förste eldbringaren, titanen Prometeus, framställes såsom människornas upphof eller skapare,³ likasom åter i de fornhinduiska religionsurkunderna den förste eld- och äfven odlingsbringaren Jama, hvilken sammanfaller med Manu och morgonstjärneguden Sukras fader Bhrigu, är på en gång människornas stamfader och dödsrikets herskare. Han var det ock, förmodligen jämte system Jami, som ledde de dödas tåg, då dessa vid midten af den indiska regntiden — dessa orters vinter och mörkaste tid — lämnade sitt rike för att under denna så kallade fritid sittande å det omkring offret utbredda gräset (jämför julhalmen) taga del af de håfvor, som på jorden ännu lefvande fränder då bragte dem.⁴

¹ Jfr. sid. 7.

² Jfr sid. 4 o. f.

³ Vid hans sida stod därvid enligt en myt Pallas, hvilken med i en skål från Olympen hemtad nektar ingöt lif i titanens skapelse.

⁴ Jfr E. HARDY: *Indische Religionsgeschichte*. Leipzig 1898. S. 27. — A. Z. COLLIN: *Om och ur Rig-veda*. II. Stockholm 1878. S. 5—9.

Ett annat namn, redan strax i början af det andra årtusendet tillagdt den vilda jaktens ledarinna, är Herodias, hvilken än i öfverensstämmelse med Matteus- och Markusevangelierna framställes såsom Herodes gemål, än åter, och oftast, såsom hans dotter. Såsom Herodes dotter kallades den vilda jaktens ledarinna däremot i Italien Befana, bildadt af epifania (grekiska *ἐπιφάνεια*), det katolska namnet på trettondagjul.¹ En egendomlig sägen är tillagd denna biblisk-mytiska gestalt. Det förtäljes nämligen, att hon, intagen af obesvarad kärlek till Johannes, som kallas förelöparen, vill kyssa hans hufvud, hvilket hon bär på ett fat, men att detta flyr oupphörligt undan henne.² Ehuru sistanfödda drag torde synas endast aflägsset beröra vårt ämne, har det dock ett visst intresse. Det är nämligen att märka, att den vägbanande profeten, som om sig själf yttrade: »Honom (Jesus) bör växa till, men mig bör förminskas», var att förlikna vid den för solen slocknande morgonstjärnan. Här må ock påpekas, att i den engelska i början af 1400-talet upptecknade staffansvisan likasom äfven i danska och en del svenska staffanssånger Staffan sammanställes med Herodes såsom dennes hofsven. Den forna hedniska julgudinnan och den till helgonet Staffan omgestaltade hedniske julguden mötas således äfven här vid den kristendomsfiendtlige konungens hof.

Sammanfatta vi nu de slutsatser, till hvilka vi vid vår undersökning kommit, blifva dessa följande. Helgonet Lucia har inom katolska länder sedan långt till baka åtnjutit ett anseende, som på intet sätt kan förklaras af den om henne danade jämförelsevis rätt obetydliga och högst apokryfiska legenden. Hennes fest, hvilken ansågs såsom en ärrings- och årsskifteshögtid, bar en gång, för så vidt man får sluta af efterlevande folkseder, flere märkliga drag af ett kynne, som, helt okyrkligt, hänvisar på hednisk härkomst.

¹ Jfr sid. 17 om epifania = Perchtenabend.

² J. GRIMM: anf. arb. S. 260 o. f.

En nattoffermåltid, vid hvilken förtärdes fläsk¹ och öl, hölls till hennes ära, och bål tändes på hennes högtidsdag. Lucia själf framstår enligt nordisk folkuppfattning såsom en välgörande, jungfrulig kärleksgudinna, som ljusomstrålad och hvitklädd vid årets mörkaste tidpunkt uppenbarar sig, därvid ur en skål utdelande en lifvande dryck. Kon, geten och katten äro henne helgade, och ett skepp synes hafva tillagts henne såsom attribut eller sinnebild. Offer till henne utgötes vid träd. Hon var hustru åt människornas urfader, den förste åkermanen, hvilken en fornuppfattning synes hafva tänkt sig såsom de underjordiska väsendenas herskare och må hända äfven såsom morgonstjärnans gedom; hon var herskarinna öfver underjorden och dennas väsen samt öfver sejdkonstens prästinnor; hon var, ehuru jungfru, de personifierade naturkrafternas, alfers och vättars, moder, och hon torde af förkristlig åskådning hafva under annat namn betraktats såsom allmodern själf.

Man kan, såsom vi ock upprepade gånger i det föregående påvisat, ej undgå att återfinna dessa egenskaper hos flere de gamla kulturfolkens gudinnor. Vi hafva anträffat ett eller annat likhetsdrag redan hos Venus och Juno, men vi finna dem mer och mer märkliga och samlade hos *en* person, i den mån vi nalkas Orienten. Redan hos Diana-Artemis, särskildt i dennas asiatiska gestalt såsom allnärerskan (Polymamma), blir väsenslikheten vida större, och det samma gäller den i Hellas ursprungligen pelasgiska Demeter. I Egypten te de till sitt väsen otvifvelaktigt nära sammanfallande Isis, Hator, Bubastis sällsamma beröringspunkter med den vid Nordens vintersolstånd dyrkade gudinnan, och stanna vi slutligen på semitisk mark, synes det, som om vi i den semitiska Astarte, särskildt i den skepnad hon under egyptiskt inflytande hos fenikerna och kartagerna iklädde sig, rent af möta urgestalten för den germanska lifsdrycksbringerskan.

Vi finna nämligen, att den semitiska kärleks-, krigs- och odlingsgudinnan dyrkats i trädgestalt; att kon varit henne helgad och efter egyptiskt föredöme sannolikt äfven katten eller åtminstone

¹ Jfr utom i det föregående anförda källskrifter T. G. RUDBECK: *Femtiofyra minnen från en femtiofyra-årig lefnad*. Stockholm 1864. S. 123.

något till kattsläktet hörande djur; att hon afbildas å fenikisk-kartagiska minnesmärken med halfmånens skepp¹ och en däri lig-gande stjärna eller ock med ett klot (solen?) i ett halfmånformigt eller båtlikt kärl såsom attribut. Planeten Venus tillhörde henne, och de semitiska kvinnorna bragte henne bröd såsom offer.² Hennes älskling är Tammuz (Adonis), växtlighetens gud.

Särskildt för vårt ämne upplysande är en myt om Istar-Astarte, hvaraf vi finna ett eko i sagorna om så väl Afrodite och Adonis, Isis och Osiris samt Demeter och Kore (Ceres och Proserpina) som äfven i myten om Fröja och Od. Antydda semitiska gudasaga, hvilken anträffats bland episka sånger, som Sardanapal lät afskrifva efter kaldeiska original från 17:de århundradet före vår tideräkning, förtäljer enligt Lenormant följande. Lifvets son Duzi (Tammuz-Adonis), Istars make eller enligt annan text hennes son, är död. Istar nedstiger då för att åt sin älskling hemta lifvets vatten, ledsagad af underjordens väktare, till jordherskarinnans boning, men hon blir där kvarhållen, sedan hon förut under vägen beröfvats sin dräkt och sina smycken. Då upphör i naturen all alstring. Gudarne befalla därför, att Istar skall frigifvas, och hon träder åter genom underjordens sju portar, vid hvilka hon får till baka sin skrud, upp i ljuset medförande lifsvattnet, hvilket hon stänker på Duzi, som härigenom väckes till lif.³

Det är tydligt, att anförda tilldragelse ansetts tima vid årets ofruktbaraste tid, hvilken i här ifrågavarande länder inträffade under den torraste och hetaste årstiden. I Norden blef det där-
emot under den mörkaste tiden på vintern, som man ansåg naturens lifskraft domnad eller död, den tid då, för att använda fornskaldens ord, växtalferna och dvärgarne domna; då Fenrers föda, snön, faller trött öfver Rinds, den frusna jordens, fält; då helhästen(?) ofta faller

¹ Under senare medeltiden afbildades den heliga jungfrun med barnet farande å himmelen i halfmånens skepp. Se t. ex. A. SCHULTZ: *Deutsches Leben im XIV. und XV. Jahrhundert*. 2 Halfband. Wien 1892. Fig. 450.

Halfmånen med stjärnan blef ett under äldre medeltiden ofta äfven inom kristenheten användt tecken.

² *Jeremia* 7: 18.

³ W. MANNHARDT: *anf. arb.* D. 2. S. 275. — Jfr ock E. TEGNÉR: *anf. arb.* S. 112.

människor; då tanken är en tung och omtöcknad Dains dröm och alla väsens vishet är dold i Mimers underjordiska brunn.¹ Det är ock vid detta mörkrets och köldens öfverhandtagande, vid »skymningarnas skymning», som Fröja besöker den visa valan Hyndla (Heid-Angrboda) för att erhålla lifsmjöd åt »galten» sin.² Det är då, som föryngringsgudinnan Idun, nedsjunken från Yggdrasils krona, dväljes hos gudinnan Natt i Mimers vid trädets rötter belägna boning. Det är då, som enligt mytframställningen ej endast Idun utan äfven Fröja, »Ods mö», är gifven i jätteväld,³ hvarifrån hon dock, då utan hennes bistånd till och med själfva gudarne skulle gå under, snart befrias af den bland desse, som besitter det härför nödiga vapnet.

Är icke den från gård till gård vandrande lussibruden (ljusbringarens brud?) manne en gengångerska af den hedniska gudinnan, som befriad vändt till baka till den öfre världen för att åter utdela lifsförnyelsens näringsämne? Förtälja ej till och med våra fornhäfder om, huru lifsgudens gemål uppträdt i mänsklig gestalt, i det att Frös prästinna på samma gång var gudens maka?⁴ Äro vi för djärfva, om vi påstå, att en folksägens, folkseds eller folktros egentliga ålder lika litet är beroende af den tid, då den samma upptecknas, som ett fornredskaps af den tid, då det samma uppgräfvades ur jorden?

Hela Europas materiella odling hänvisar så hvad beträffar åkerbruk som användning af metaller till Orienten såsom det område, hvarifrån den samma spridts inåt vår världsdel. Hvarför skulle då icke äfven inom den forntida andliga odlingen ett inflytande från samma håll förspörjas? Skulle det vara omöjligt, att den vana-kult, som kristendomen här i Norden hade att bekämpa, till sitt innersta väsen var den samma som, eller kanske hällre genom åldrig förbindelse mycket nära befryndad med den västsemitiska Astartedyrkan, mot hvilken de ebreiska reformatörerna många århundraden förut inom sitt land ifrat? Visst är, att, kan äfven en historisk förvandtskap mellan dessa båda religionsformer ej påvisas, den psykiska

¹ *Forspallsljöd.*

² *Hyndluljöd.* Jfr sid. 21.

³ *Völuspá* st. 29. — *Bragarœdur.*

⁴ *Fornmannasögur.* B. 2. Kaupmannahöfn 1826. S. 73—77.

släktskapen dock är så genomgripande, att de ömsesidigt förklara hvar andra. Ja, denna inre frändskap är så stor, att den samma till och med tager sig uttryck i yttre drag. Hvem kan undgå att mellan den babyloniska Istar, som bär kärlet med lifsvattnet, den kartagiska Astarte, som framför sig i ett halfmån- eller båtformigt kärl håller solens kula (?), den tyska sägnens Herodias, som på ett fat bär Johannes döparens hufvud, och Lucia, som antingen bär den med mjöd eller flammande glögg fyllda bålen eller sina ögon¹ på ett fat eller ock den skålformiga brinnande lampan, finna en viss, om ock gåtfull äfven yttre öfverensstämmelse?

Emellertid äro vi för vår del böjda att i anförda likheter se mer än en blott psykisk släktskap, och vi drista tro, att på fornforskningens område flere stöd för denna vår åsikt kunna framletas, likasom nog äfven inom de nordiska myterna och folksederna, därest dessa i detta syfte närmare skärskådas.

De begå helt visst ett stort misstag, som anse, att våra förfäders hednatro, sådan denna i våra fornhäfder framställes, ej redan i en mycket aflägsen tid genomgått utvecklingsskeden, därvid upptagande främmande beståndsdelar, hvilka med anpassning så väl efter natur- och språkförhållanden som efter förut rådande föreställningar måst så att säga acklimatiseras och därvid småningom ändrat gestalt. Likasom andra mer utvecklade folks religionsurkunder liknar äfven den nordiska mytologien sammanfattad en palimpsest — icke *en* utan flere gånger omskrifven, men som dock här och där har en eller annan sats, ett eller annat ord kvar af äldre texter, där sådana utan att för mycket förrycka sammanhanget kunnat förblifva outplånade.

Hvad angår begreppet om uppkomsten af våra förfäders likasom för öfrigt äfven andra hedniska folks naturmyter, torde man vidare ej så sällan begå ett annat, ej mindre misstag, då man antager, att uteslutande ett enda visst naturföremål eller naturfenomen alltid och oföränderligen hos hvarje folk förbundits med och personliggjorts i en viss gudomlighet eller åskådliggjorts i en viss sinnebild. Förhållandet torde nämligen vara, att i detta hän-

¹ Jfr *Völuspá*, st. 24, — samt äfven *Forspallsljóð*, st. 5.

seende flere uppfattningar efterträdt hvar andra eller kanske till och med funnits samtidigt jämte hvar andra. Vid danandet af naturmyterna är det personliga gudomsbegreppet otvifvelaktigt det ursprungliga, det till grund liggande. Naturmänniskan kunde på sin ståndpunkt omöjligen fatta naturföreteelserna, framför allt naturens alstringsprodukter, annat än såsom verk af en eller flere för henne dolda personligheter. Snart nog framstodo bland dessa föred de öfriga tvänne personliggjorda principer: en livväckande, aflande och en närande, ammande — en manlig och en kvinlig. Först senare instälde sig krafvet att bland naturens företeelser finna, hvar dessa gudomligheter dvaldes, och därvid gjorde sig otvifvelaktigt under skilda naturförhållanden och vid olika utvecklingsstadier skiljaktiga meningar gällande. Den lifgivande guden kunde förläggas till himmelen, blixten, solen o. s. v., den närande gudinnan till jorden, molnet, den enligt folktron lifsdagg gifvande månen eller morgongryningen o. s. v.; ja, där språkförhållandena såsom t. ex. hos germaner och nordbor gäfvade det vid handen, otvifvelaktigt äfven till solen. Ännu i dag fortlevver på sätt och vis denna gudinna i tanke, tal och skrift, ehuru de flesta torde vara helt omedvetna därom. Hon kallas nu Naturen.

Bild 3 (se nedan) framställer efter egyptisk förebild från 1200-talet f. K., huru den döde af lifsgudinnan annammar livets dryck. Se denna uppsats sid. 30 o. f.

Efter: *Tenth annual report of the Bureau of ethnology to the secretary of the Smithsonian institution 1888—89*. Washington 1893. Fig. 1001.

EDVARD HAMMARSTEDT.

